NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

Gelijk er geſchreven is: Ik hebbe geloofd, daarom heb ik geſproken, zoo gelooven wij ook, daarom ſpreken wij ook.

2 COR. IV: 13.

MENNO SIMONS.

(Vervolg en ſlot van bl. 135.)

II.

Overeenkomſtig de aanmerking met welke wij dit opſtel aanvingen, zullen wij in de voorſtelling der leer en gevoelens van den Frieſchen Leeraar meer letten op de zamenſtemming van dezen met den Wittenbergſchen en den Geneeſſchen Hervormer, dan op de punten van onderling verſchil (ofſchoon wij ook van deze laatſte niet willen zwijgen): meer letten op het werk Gods in den merkwaardigen geloofsgetuige, dan op het werk des vleeſches, dat zich, als de worm die aan Jonas wonderboom knaagde, zelfs aan het Gode welgevalligſte werk zijner dienstknechten hecht, en waar de Booze gebruik van weet te maken om het te belasteren, of de *ongeleerde en onvaste menſchen* zich tot hun eigen verderf en ſchade aan ergeren (1). Even als bij de voorſtelling der leer van Zwinglius (Dl. III. bl. 46—59), zullen wij ons voornamelijk bepalen, bij 's mans gevoelens 1°. *Over God en Zijn wezen;* 2°. *Over den mensch en zijn natuurlijken ſtaat;* 3°. *Over de Verlosſing die in Jezus Christus is en derzelver gevolgen.*

1°. »Broeders (zegt hij in zijne *Vermanende Belijding van den drieéénigen, eeuwigen en waren God, Vader, Zoon en Heiligen Geest*, A°. 1597), daar is lang genoeg getwist, lang genoeg over malkanderen geklaagd en verzucht. Ik meene, het is wel tijd allen vredeſtoorders eenmaal den rugge te bieden, en den ſchriftmatigen vrede en éénigheid van ganſcher harte te zoeken en na te jagen. Maar buiten Christus begeer ik geenen vrede. — — Van harte begeer ik dat het (tegenwoordige geſchrift) toch alzoo gelezen en ter harte genomen moge worden dat de Almachtige eeuwige Vader met zijn gezegenden Zone Jezus Christus en met den Heiligen Geest, onaangeſchonden moge blijven in hun waarachtig goddelijk wezen, en de wankelende, bekommerde, weemoedige conſcientiën, redding, troost en ſterkte vinden mogen. De lieve Vader gunne daartoe zijne genade! Amen."

En verder: »Dezen eenigen, alléénen, eeuwigen, almachtigen, onbevindelijken, onzichtbaren, onuitſprekelijken en onbeſchrijfelijken God gelooven en erkennen wij, met de Schrift, te zijn de onbegrijpelijke Vader, met zijnen eeuwigen onbegrijpelijken Zoon, en met zijnen eeuwigen onbegrijpelijken Heiligen Geest. Den Vader gelooven en belijden wij een waren Vader te zijn, den Zoon een waarachtigen Zoon, en den Heiligen Geest een' waarachtigen Geest; en dat niet vleeſchelijk en begrijpelijk, maar geestelijk en onbegrijpelijk". Voorts wat lager: »En hoewel zij drie zijn, zoo zijn zij evenwel in der Godheid wille, kracht en werkingen één, en kunnen even zoo weinig van malkander geſcheiden worden, als zonne, glans en warmte; want het ééne is niet zonder het andere. Doch alle zijn op onbegrijpelijke wijs uit den onbegrijpelijken Vader, gelijk de glans en warmte uit de zon. Het een moet bij het ander ſtaan, of de ganſche Godheid wordt verloochend; want al wat de Vader werkt, en van den beginne gewrocht heeft, dat werkt Hij alles door zijnen Zone, in de kracht zijns Heiligen en eeuwigen Geestes. De Zoon werkt niet zonder den Vader, noch zonder den Heiligen Geest; de Heilige Geest niet zonder den Vader en den Zone. Aldus moet het een bij het ander blijven, of het wordt eene onvolkomene Godheid. Want verloochenen wij de Godheid van Christus, of het ware wezen des Heiligen Geestes, zoo vervalſchen (*conterfeiten*) en malen wij ons zelven eenen God af, die daar is zon-

(1) 2 Petr. IV. v. 18.

der wijsheid, zonder kracht, zonder licht, zonder leven, zonder waarheid, zonder Woord en zonder Geest. Mijne Broeders, verſtaat toch alles goddelijk en geestelijk, en niet menſchelijk en vleeſchelijk, zoo zult gij u in dezen diepen en verſchrikkelijken afgrond met die heldere, klare en eenvoudige aanwijzing der Propheten, Evangelisten en Apostelen wel laten genoegen. Een iegelijk zie voor zich zelven toe met vreeze en beven, dat hij zijne hand in dat verteerende vuur niet ſteke!" — En elders in dezelfde Belijdenis: »Lieve, waarde Broeders, verſtaat mij recht! Ik zegge (dat de Zoon de) *eeuwige* Wijsheid, *eeuwige* Kracht, enz. (des Vaders is). Want gelijk wij gelooven en belijden, dat de Vader van eeuwigheid geweest is en eeuwig blijven zal, ja de Eerſte en de Laatſte is, alzoo mogen wij immers ook gelooven en met der harte belijden, dat zijne wijsheid, zijne kracht, zijn licht, zijne waarheid, zijn leven, zijn woord, Christus Jezus, eeuwig met Hem, in Hem en bij Hem geweest is, ja, de Alpha en de Omega. Of wij moeten toeſtaan, dat dit gebaarde, onbegrijpelijke, waarachtige goddelijke wezen (dat de Vaderen een Perſoon genoemd hebben) Christus Jezus, door welken de eeuwige Vader het alles gemaakt heeft, als het ſchepſel, een begin gehad heeft: hetwelk immers alle ware Christenen voor een verſchrikkelijke lastering, vloek en gruwel erkennen en aanzien! De genadige, lieve Vader wille alle zijne lieve kinderen in de rechte en ware belijdeniſſe zijns lieven Zoons Jezus Christus eeuwig behoeden en bewaren!"

2°. Wat des menſchen toeſtand van nature betreft, zoo leert Menno even als de Sakſiſche en Zwitſerſche Hervormers, den volſlagen zondenval van Adam, en de gemeenſchap des ganſchen menschdoms aan denzelven. »De Schrift ſpreekt (zegt hij) naar mijn verſtand van velerlei aard der zonden. De eerſte ſoort is de verdorven zondige natuur, namelijk de lust of het begeeren onzes vleeſches tegen de wet Gods en tegen de oorſpronkelijke gerechtigheid; (eene natuur), van den verdorven en zondigen Adam op alle zijne kinderen en nakomelingen met de geboorte overgeërfd, en welke niet ten onrechte *de erfzonde* genoemd wordt (1)." — En elders: »Gelijk Adam en Eva van de helſche ſlange zijn gebeten, vergiftigd, van zondigen aard zijn geworden, en den eeuwigen dood zouden hebben moeten ſterven, zoo God hen niet wederom in Christus genadig hadde aangenomen, zoo worden ook wij allen die uit hunnen zade voortkomen, met een zondigen aard uit hen geboren, vergiftigd van de ſlange, geneigd tot het kwade, en alzoo uit eigen aangeboren nature kinderen der helle, des Duivels, en des eeuwigen doods, en kunnen daarvan niet verlost worden (wij ſpreken van degenen, die tot gebruik der rede en in het werk der zonde gekomen zijn), ten zij dat wij Jezus Christus, het eenig en eeuwig middel der genade, door een waarachtig en ongeveinsd geloof aannemen, en alzoo met de oogen onzer conſcientiën op deze koperen ſlange zien, die ons ellendige en

(1) Menno Simons *weemoedige ende Christelijke ontſchuldiging ende verantwoordinge.* Bl. 507, van de Amſterdamſche uitgaaf zijner werken van het jaar 1681.

vergiftigde zondaren van God onzen hemelſchen Vader opgericht is; want zonder Hem en buiten Hem is er geene gezondheid onzer zielen, geene verzoening noch vrede, maar enkel ongenade, toorn en dood te verwachten voor eeuwig, gelijk voorzegd is (1)."

3°. Van den weg der Verlosſing, die in Christus Jezus is, en het geloof in Hem, leert Menno ook gelijkvormig met de Schrift. »Alle en een elk (zegt hij) die van harte gelooft dat God is, die gelooft ook dat zijn woord waarachtig is; dat het loon der zonden is de dood, dat alles naakt en bloot ligt voor zijne oogen, en niets voor Hem verborgen is, en dat wij van al onze gedachten, woorden en werken voor zijn gerichte rekenſchap zullen moeten geven. Dit dan aldus geloovende, zoo begint men zich voor zulk een' alwetenden rechtvaardigen Rechter te ontzetten, ja uit het diepſte der ziel te verſchrikken en te beven. — — Zulken worden klein in hun eigen oogen, want het harte wordt verneederd; zij zuchten en weenen, bidden en kermen, kloppen en roepen voor den troon der genade, tot dat zij verhoord, met het woord zijns vredes, met de belofte zijner genade, en met de olie zijns H. Geestes gezalfd, opgericht en vertroost zijn. — — Alle die (alzoo) gelooven dat God is, die gelooven ook dat Hij genadig en barmhartig is, dat Hij ons zijnen eigenen Zoon gezonden en geſchonken heeft, die ons den rechten weg heeft geleerd, de wet voor ons vervuld, des Vaders toorn verzoend, ons met zijn dierbaar bloed en bitteren dood verlost, Hel, Duivel, zonde en dood overwonnen, genade, gunst, barmhartigheid en het eeuwige leven verworven heeft (2)".

Menno is dus, ook met opzicht tot de verlosſing door het bloed en de verdienſten van onzen Heer Jezus Christus, met de overige Hervormers, en zeer bepaaldelijk met Zwinglius, wiens gevoelens wij vroeger mededeelden, allezins overeenſtemmend. Maar wat nu het werk der genade in de ziel betreft, daaromtrent is zijne voorſtelling eenigzins verſchillend van de hunne gewijzigd, ofſchoon dan ook in den grond geheel dezelfde (3). Luther en Calvyn dringen vooreerst en vooral aan op de rechtvaardiging door het geloof alleen, en bij hen vangt dus het werk der genade in de ziel aan van Gods krachtdadige roeping (*vocatio efficax*) door Geest en Woord tot dat geloof in den eenigen Heiland en Zaligmaker Jezus Christus, naar het woord van Paulus: *Die God te voren verordineerd heeft, deze heeft Hij ook geroepen, en die Hij geroepen heeft, deze heeft Hij ook gerechtvaardigd, en die Hij gerechtvaardigd heeft, deze heeft Hij ook*

(1) *Een grondelicke en klare bekenteniſſe der armen*, bl. 461. Verg. hiermede de *Confesſie* van Guido de Brès, Art. 15, en ons Dl. II. bl. 31.

(2) *Van het rechte Christen-geloove*, bl. 82, 83. Verg. de *Confesſie* van G. de Brès, Art. 20. In zijne *grondelicke en klare bekenteniſſe van de rechtveerdigmakinge* is Menno niet zoo klaar en grondig op dit punt als Luther en Calvyn.

(3) Dat ook onze vaderen te dien tijde gevoelden, dat Menno's leer omtrent de wedergeboorte van die der overige Hervormers in den grond niet verſchilde, blijkt daaruit, dat zij hem op dat ſtuk noch wederlegd noch tegengeſproken hebben. Zie Guy de Brès, *La racine, ſource et fondement des Anabaptistes ou rebaptisez de nostre temps* (1595).

verheerlijkt (1). De wedergeboorte (*regeneratio*) daarentegen, is bij hen, met name bij Calvyn, en ook in onze Nederlandsche geloofsbelijdenis, meer de voortgang en de ontwikkeling van het reeds ontvangen geestelijk leven (2). Menno daarentegen dringt, als Joannes de Dooper, altoos eerst en meest op de bekeering aan, welke bij hem niet verschilt van Calvyns geloof op het woord der krachtdadige roeping, noch van Luthers boete (*poenitentia*), welke de Wittenbergsche Hervormer tegen over de eigenwillige boetedoeningen der R. C. Kerk stelt. Dit genadewerk Gods aan de ziele noemt nu Menno de wedergeboorte, naar het woord van Jacobus: *Naar zijnen wille heeft God ons wedergebaard door het woord der waarheid, opdat wij zouden zijn als eerstelingen zijner schepselen* (3). Breed en uitvoerig wordt dit door Menno uit één gezet in zijn Tractaat, genaamd: *Een schoone en grondelyke leeringe uyt des Heeren woord, allen menschen die haer nae Christus naem laten noemen, neerstelijk vermanende tot de hemelsche geboorte ende nieuwe creature, sonder welcke niemant die tot syn verstant gekomen is, een waerachtig Christen en is, noch zijn en kan* (A°. 1556):

»De eerste geboorte des menschen (zegt hij in dit geschrift:) is uit den eersten en aardschen Adam, en daarom is ook hare natuur aardsch en Adamsch, dat is vleeschelijk gezind, ongeloovig, ongehoorzaam, in goddelijke zaken blind, doof en onverstandig, wier einde (zoo zij niet door het Woord vernieuwd wordt) is de eeuwige dood en verdoemenis. Wilt gij nu van uwen aangeboren boozen aard en natuur gebeterd, en alzoo van den eeuwigen dood en verdoemenisse vrij worden, opdat gij met alle waarachtige Christenen ontvangt wat hun beloofd is, zoo moet gij van nieuws geboren worden, want de wedergeborenen zijn onder de genade, hebben de belofte, als gezegd is, en voeren daarom een nieuw boetvaardig leven; want zij zijn in Christus nieuw geworden, en hebben een nieuw hart en nieuwen geest ontvangen. Te voren waren zij aardschgezind, nu geestelijk; te voren ongerechtig, nu gerechtig; te voren kwaad, nu goed, en leven nu niet langer naar het oude verdorven wezen van den eersten en aardschen Adam, maar naar het nieuwe oprechte wezen van den nieuwen en hemelschen Adam, Jezus Christus; gelijk Paulus zegt: Ik leve nu niet langer, maar Christus leeft in mij. — En elders in zijn Tractaat *Over de geestelijke verrijzenisse* vermaant Menno zijne Lezers dus: »Zoo velen er nu in het beproeven van zich zelve bevinden, dat zij naar hunne eerste geboorte in den vleesche, en in hunnen zin, verstand, geest en gemoed niet veranderd, vernieuwd, herboren en herschapen zijn, maar overal nog vleeschelijk, aardsch, wereldsch, en duivelsch gezind zijn, en uit hun aangeboren aard en wezen geneigd en overgegeven tot alle kwaad, dat die zich verootmoedigen voor hunnen God met Jeremia, zeggende: *laat ons onze wegen onderzoeken en doorzoeken, en ons tot den Heere bekeeren; laat ons onze harten opheffen, mitsgaders de handen tot God in den hemel, zeggende: wij hebben overtreden, en wij zijn wederspannig geweest, en hebben u tot gramschap verwekt. Laat onze oogen voortbrengen tranen en onze oogleden overloopen van water.* En met David: *komt laat ons nedervallen en aanbidden onzen God!* Laat hen schreien voor den Heere die hen gemaakt heeft, Hem biddende dat Hij zich toch wille verwaardigen om zijner handen werk te herstellen, te vernieuwen en te herscheppen wat Hij geschapen heeft, Hem met diepen ootmoed biddende om zijnen Geest, die de Werkmeester is van alle dezen, en zeggen: Heere, zend uit uwen Geest, en wij zullen herschapen worden, en vernieuw het gelaat onzes aardrijks! Laat hen volhardend blijven in het bidden en in het verlangen tot hunnen God, totdat zij van Boven met de kracht des Geestes aangedaan, herschapen en vernieuwd worden in hunnen geest en gemoed, om alsdan als met verwondering over zich zelve te zeggen: *Dit is eene verandering van de regterhand Gods des Allerhoogsten!*"

Offschoon Menno dus een treffelijk man was, hij was evenmin als Luther zonder gebreken. Doch het is opmerkelijk, en getuigt van hunne zelfskennis en oprechtheid, dat zij beide nog vóór hunnen dood hunne afwijking erkend hebben. Luther klaagde kort voor zijn sterven aan Melanchton: *Lieve Philippus, wij hebben den Sacramentsstrijd te sterk gedreven!* Zoo erkende ook Menno, gelijk wij boven gezien hebben, dat hij zich te veel aan de Wederdoopersche Leeraars had aangesloten. Van daar ook 's mans dwalingen, van welke de voornaamste plaats inneemt zijne ontkentenis dat Christus, offschoon uit Maria geboren, de menschelijke natuur uit zijne moeder, en door haar uit de vaderen heeft aangenomen (1), eene Manicheïsche dwaling, van zeer vroeg aan verscheiden van de Roomsche kerk vóór den tijd der Reformatie afgescheidene secten, en bovenal ook aan de Wederdoopers eigen, wier eigenlijke oorsprong veel hooger dan de leeftijd van Menno opklimt. Aan zijne zucht om deze bedorvene secte, waarmede hij de verwerping van den kinderdoop gemeen had, en met welke hij het alleen om deze zamenstemming bleef houden, te hervormen, mag men ook zijn verbod om magistraatsrecht te oefenen en het zwaard te dragen, toe-

(1) Rom. VIII. v. 30.

(2) *Nederl. Confessie*, Art. 24.

(3) Jac. I. v. 18. Menno had veel op met den Brief van Jacobus: »De Lutherschen drijven 't zoo hard en hoog, of er gansch geen werken »noodig waren, ja dat het geloove ook van zulken aard en nature is, »dat het geen werken benevens zich toelaten of lijden kan. En daarom »moet Jacobus hoogwichtige en ernstachtige Brief, omdat hij een lichtveerdig ijdel geloove bestraft, als strooiachtig aangezien en geacht worden. O stoute zotheid! Is de leere strooiachtig, zoo moet ook de uitverkoren Apostel, deze getrouwe Dienaar en getuige Christi die ze beschreven en geleerd heeft, een strooiachtig man geweest zijn, dat is »klaarder als de schoone dag. Want de leere betuigt, hoedanig de man »is." *Van het rechte Christen-geloove*, bl. 78. Menno ziet hier op eene uitdrukking van Luther, die den brief *straminea epistola* genoemd had, hetgeen hij echter naderhand verzacht heeft.

(1) Hoe duidelijk zeggen de geslachtregisters van Mattheus en Lucas, dat de Christus uit Abraham en David is gesproten naar den vleesche; en Paulus, dat Hij is *uit de* Israëlitische *vaderen, zooveel het vleesch aangaat*, en te gelijk *God bovenal te prijzen in der eeuwigheid, Amen* (Rom. IX. v. 5).

ſchrijven, met welk volſtrekt verbod hij op ééns het misdadig misbruik, dat zij van dit een en ander gemaakt hadden, afſneed. Niemand kon toch meer tegen de buitenſporigheden dier Secte (die hij ſlechts niet door de burgerlijke Overheid wilde verdrukt hebben) getuigen, dan hij gedaan heeft, ſchrijvende een geheel boek tegen het partijhoofd der Munſterſchen, Jan van Leiden, dien hij verklaart voor eenen antichrist, en vergelijkt met Theudas en Judas den Galileër (Hand. V. v. 37).

Het is dan wel zoo, dat Menno Simons op het waarachtige fondament JEZUS CHRISTUS ook hooi, ſtroo en ſtoppelen hier en daar gebouwd heeft; doch wanneer wij zijn leven, zijne loopbaan, zijne prediking en ſchriften nagaan, zoo kunnen wij niet anders dan hem het getuigenis geven dat hij de waarheid ſchreef, wanneer hij in zijn vertoog: *De oorſake, waarom dat ick, Menno Simons, niet af en late te leeren en te ſchrijven*, op het einde verklaart: »Aldus jage en arbeide ik met mijne kleine gave die mij van God geſchonken is, naar geen andere dingen (des God mij een getuige is (1),) dan dat de klare Morgenſterre Christus Jezus, eeuwig gezegend, het eeuwig ſchijnende licht, moge opgaan in de harten aller menſchen, en hen moge verlichten in allerlei goddelijke waarheid, kennis, geestelijk verſtand, en wijsheid tot het eeuwige leven. Amen.”

DE HEILIGE EED DES HEEREN.

(Fragment van een uitvoeriger Vertoog.)

De volſtrekte algemeenheid van den eed bij God, onder alle volken en in alle tijden voor zoover het beſtaan en de regeering eener Godheid erkend werd (2), doen ons reeds vooraf onderſtellen, dat dezelve van Goddelijken oorſprong, en deze de algemeene volksverſpreiding voorafgegaan zij. Alleen toch de inzettingen Gods dragen dat kenteeken van onverdelgbaarheid en eeuwigdurendheid, hetwelk de mensch, hoe veel hij anders vermag, nooit aan zijne inſtellingen weet te geven. En inderdaad, de Schrift, die de oorſprongen aller dingen bevat, leert ons ook, dat de eerſte eed van God zelf is gezworen geworden, bij *het verbond met Noach en zijnen zade na hem, en met alle levendige ziele* (3), toen de Heere *zwoer, dat de wateren Noachs niet meer over de aarde zouden gaan* (4). Die eed werd herhaald aan Abraham, als de Heere hem de belofte dede, en dewijle Hij bij niemand die meerder was te zweren hadde, bij zich zelven zwoer, zeggende, *Waarlijk, zegenende zal ik u zegenen, en vermenigvuldigende zal ik u vermenigvuldigen* (5). Deze eed werd vernieuwd aan zoovelen als God in zijn verbond opnam; daarom wordt de vastigheid van Gods verbond door den Profeet telkens bij de vastigheid en onwrikbaarheid van dien eerſten eed aan Noach gedaan vergeleken, en daardoor bevestigd (1). En nog aan het einde der goddelijke Openbaring in Joannes profetisch boek, zweert een heilige Engel in den naam van God aan de ſchaar aller geſlachten, talen en volken, dat welhaast het einde aller dingen, en daarna geen tijd meer zijn zal (Openb. X. v. 1—6).

Vandaar dan dat de Vader der geloovigen, den verbondseed des Heeren navolgende, tweederlei eedzwering gebezigd heeft; de ééne jegens diegenen welke met hem de beloften van zijn zegenend zaad niet deelachtig waren, met opheffing zijner hand tot den allerhoogſten God die hemel en aarde gemaakt heeft (2), de andere deed hij zweren door hem, die in de beloften zijns huizes deelde, door Eliezer, (en later Jacob door zijne zonen:) bij Dien, *die nog was in de lendenen des Vaders*, den *Man-Jehova*, dien reeds Eva uit haren ſchoot verwacht had (3), *offſchoon de Heer hem nog niet dede uitſpruiten*; alles bewijzen, dat de eedzwering niet tot die ſchaduwen der Wet behoorde, welke de Heer door zijne komst in het vleesch kwam te niete doen, om plaats te maken voor eene betere bedeeling, die des Nieuwen Verbonds.

Wanneer dus Jacobus in zijnen brief zegt: *Vóór alle dingen mijne broeders, zweert niet, noch bij den hemel, noch bij de aarde*, NOCH EENIGEN ANDEREN EED; *maar uw ja zij ja, en het neen neen, opdat gij in geen oordeel valt* (4), zoo is het openbaar, dat de Apostel geenszins door deze algemeene uitſpraak den eed bedoelt, dien de geloovige des N. T. in navolging van Christus doet (5), even min als dien, welken de Vader der geloovigen in het O. V. heeft gedaan in navolging van Jehova's eedzwering, aan hem geſchied; maar in tegendeel dat zelfde zweren, hetgeen Salomo reeds duizend jaar vroeger tegenover de behoedzaamheid van zulk een, *die den eed vreest*, geſteld had (6). Immers die dit gebod anders opvatten, toonen weinig met den aard der goddelijke geboden bekend te wezen, die op dezelfde wijze het maken van beelden, den Sabbaths-arbeid, den doodſlag, en de begeerlijkheid verbieden, zonder dat daardoor het maken van zulke beeldteniſsen als de Cherubim in den tempel; het goeddoen op den Sabbath; de doodſtraf, of het oorlogvoeren, en het begeeren eener dochter ten huwelijk of eens eigendoms ter inkoop, kan gerekend worden bedoeld te zijn. En toch ſtaat er zeer onbepaald: *Gij zult u geen geſneden beeld* NOCH EENIGE GELIJKENIS *maken: — dan zult gij* GEEN WERK *doen: — gij zult* NIET DOODSLAAN: — *gij zult niet begeeren uws naasten huis, noch zijn wijf*, — NOCH IETS DAT UWES NAASTEN IS.

(1) Het blijkt uit deze en dergelijke uitdrukkingen, in Menno's werken dikmaals voorkomende, dat hij zijn verbod van eedzweering vooral van het zweren *bij allen tijdelijken handel* verſtond. Verg. zijn *Zendbrief aan Micron*, bl. 606.

(2) Grotius *de J. B. ac P.* Lib. II. c. 13, § 1.

(3) Gen. IX. v. 9.

(4) Jez. LIV. v. 9.

(5) Heb. VI. v. 13.

(1) Jez. LIV. v. 9.

(2) Gen. XIV. v. 22.

(3) Zie Gen. IV. v. 1, en aldaar de kantteekening der Staten-vertaling.

(4) Jac. V. v. 12, verg. met Matth. V. v. 34.

(5) Matth. XXVI. v. 64. verg. met Jez. XLV. v. 23.

(6) Pred. IX. v. 2. De ſpreukdichter keurt even algemeen de borgtocht af, die niemand toch voor volſtrekt ongeoorloofd houdt, Spr. VI. v. 1—5, en XI. v. 15.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.